

ÉLETÜNK, FILOZÓFIÁNK, FILOZÓFIAI ÉLETÜNK

Jóllehet a *Korunknak* ez a társadalomtudomány-központú száma méltán tarthatna igényt a hazai filozófiai élet és tevékenység panorámájára, egy illyenszerű feladat elvégzésére nem vállalkozhatom, nem is vagyok reá illetékes. Nem kívánok itt sem munkákat, sem szerzőket felleltározni, ismertetni és minősíteni, dicsérni vagy elmarasztalni, kiemelni vagy elhallgatni, csupán néhány gondolatot fogalmazok meg a filozófiai munkáról.

Nemrég jelent meg a kis filozófiai szótár második kiadása (*Mic Dictionar Filozofic*. București, 1973). Nincs olyan filozófiai szakterület — „kapásból“ írok ide néhányat: filozófiatörténet, dialektika, történelmi materializmus, ismeretelmélet, episztemológia, filozófiai antropológia, axiológia, etika, esztétika, logika, kibernetika stb. —, amelynek tömör ismeretéséből, könyvészeti utalásaiból hiányozna a hivatkozás a hazai filozófusok hozzájárulására, munkásságára. Nemcsak kétségtelenül előfordulható szubjektív véleményekkel, tájékozódáshiánnyal, de elsősorban a műfaj (szótárszerkesztés) természetével magyarázható, hogy az összkép hiányos, a tényleges filozófiai termés sokkal nagyobb, az említést érdemlő filozófusok sokkal többen vannak, mint ahogy azt a kis szótár tükrözi. Így is sejtetni engedi azonban, hogy a szocialista Romániában széles körű, nem egy vonatkozásban és területen pedig nemzetközileg is ismert és elismert filozófiai tevékenység folyik.

Köztudomású, hogy a IX. pártkongresszus erőteljes lendületet adott a társadalomtudományok, az ideológiai-elméleti tevékenység, az irodalom, a művészet, az egész szellemi kultúra fejlődésének. Pártunk ideológiai programja a szellemi értékek alkotását, az ismeretek gyarapítását, a tudatfejlesztést a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének elsőrendűen fontos összetevőjének tekinti. Szellemi kultúránk alapvető kérdései összefüggenek társadalmunk fejlődésének általános kérdéseivel. A filozófia vonatkozásában ez a kapcsolat rendkívül szoros; a filozófiáról nem szólhatunk másként, mint összefüggésben a politikával.

Marxisták számára a filozófia és a politika között létező kapcsolat megállapítása axiómaszámba megy. Marx ismert megjegyzései a filozófiáról mint a *jelen világ* filozófiájáról, a filozófia és a forradalmi osztályharc összefüggéséről és együttműködéséről az ember emancipációjában, a filozófiáról, amelynek nem csupán értelmeznie kell a világot, hiszen a tulajdonképpeni feladat a világ megváltoztatása — filozófia és politika szerves kapcsolatára utalnak. Filozófiának és politikának ez a szerves kapcsolata kivételes erővel mutatkozott meg Lenin forradalmi — elmé-

leti és gyakorlati — tevékenységében. Gramscitól Lukácsig századunk legjelesebb marxista teoretikusai mindig is a politika koordinátaiban szóltak a filozófiáról, filozófáltak. Annak idején Diderot vágta oda azoknak, akik el akarták tiltani valláskritikai tevékenységétől, hogy márpedig másfajta mondanivalója nincsen. A marxista filozófusnak nincs más lényeges mondanivalója a politikai mondanivalón kívül. Althusser — akivel egyébként sok mindenben nem értünk egyet — egyik legutóbbi, John Lewisszal polemizáló írásában úgy fogalmazta meg ezt a gondolatot, hogy a filozófia végső fokon elméleti osztályharc. Volt alkalmam többször is írni, a *Korunk* hasábjain is, filozófia és politika kapcsolatáról pártunk dokumentumainak, különösen a párt ideológiai programjának a megvilágításában. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy filozófia és politika kapcsolata egyrészt tény, a dolgok természetes állapotából következő adottság, másrészt viszont, legalábbis a marxista filozófus számára, olyan igény és kötelesség is egyben, amelyet állandóan tudatosítani és érvényesíteni kell.

Nyilvánvaló, hogy a filozófiai munka szempontjából fontos felderíteni e kapcsolat konkrét vonatkozásait, jelentkezési módját. Nem maradhatunk csupán az általánosság szintjén, azt hangoztatva, hogy filozófia és politika között szoros a kapcsolat; ezt a felismerést és az ebből adódó következtetéseket át kell tennünk a pusztán elméleti síkról az úgynevezett operacionális síkra. Ekkor viszont számos más kérdés bukkan fel. Nem tárgyalhatjuk érdemben valamennyit, csupán a példa kedvéért említünk néhányat.

Tudjuk és valljuk, hogy a filozófia, a mi filozófiánk a világ megváltoztatásának az eszköze. A technika is eszköz a természet megváltoztatására, a filozófia azonban nem ilyen értelemben, nem így eszköz. A politikai hatalom, a szocialista állam is eszköz a társadalom forradalmi átalakítására és továbbfejlesztésére, a filozófia azonban nem ilyen értelemben eszköz. A filozófia *eszmei* eszköz, innen a politikával való kapcsolatainak bonyolultsága. Lukács György különbséget tesz — esztétikai vonatkozásban — a belletrisztika és a nagy irodalmi alkotások között. A megkülönböztetés elvi alapjai hasonló disztinkciókat engednek meg, sőt, tesznek szükségessé valamennyi szellemi alkotási szférában. Nyilvánvalóan meg kell különböztetnünk a kurrens filozófiai termést a nagy filozófiai alkotásoktól. Ezzel nem becsüljük alá előbbi jelentőségét; minél élénkebb a filozófiai élet, minél gazdagabb a — jó minőségű — kurrens filozófiai termés, annál több a valószínűsége jelentős filozófiai alkotások megszületésének. Nem ok—okozati kapcsolatot vélünk itt felfedezni a kettő között, hanem a mindkettőre befolyást gyakorló közös társadalmi-alkotási feltételekre gondolunk. Lukács szerint csak a nagy művészet és a nagy filozófia (valamint a cselekvés nagyjainak példamutató magatartása) képes a magáért-való emberiség szintjére emelkedni. Az ideológia, Lukács szerint, megmarad a magán-való emberiség szintjén. Ha nem is tesszük teljesen magunkévá a lukácsi terminológiát (szerintünk a nagy filozófia is ideológia, magán az ideológián belül is eszközölhetjük a lukácsi megkülönböztetést), kétségtelen, hogy a szellemi alkotás két szintjének a megkülönböztetése jogos, és az a lukácsi gondolkodás egyik jelentős vívmánya. A kurrens filozófiai termés közvetlenebb kapcsolatban áll a politikával, mint a nagy filozófiai alkotás. Többek között ez is oka annak, hogy előbbi nem olyan időtálló, Lukács kifejezésével élve, nem marad

meg úgy, az emberiség emlékezetében, mint utóbbi. Másrészt viszont, a nagy filozófia összehasonlíthatatlanul többet tud tenni a politikáért (ha a politikán, lenini értelemben, milliók és tízmilliók ügyét, sorsát értjük), mint a legmegpolitizáltabb kurrens filozófiai publicisztika.

Továbbá igaz, hogy a marxista filozófus *per definitionem* politikus ember, de az is igaz, hogy filozófia és politika kapcsolata más terminusokban tevődik fel a különböző filozófiai területeken, például másként a társadalomfilozófia és másként a logika esetében. A filozófia világnézet (visszatérünk még erre a kérdésre), de a jelenkori filozófia nem csak világnézet.

Arra is tekintettel kell lennünk, hogy a *kapcsolat* kölcsönösséget, összefüggést jelent, de az önállóság, az entitás megőrzését is feltételezi. A politikum nem oldható fel a filozófiában, mint ahogy a filozófia sem oldható fel a politikában. A filozófia önmagában nem oldhatja meg a politikai kérdéseket, mint ahogy a politika sem oldhatja meg a filozófiai kérdéseket. A filozófia és a politika közötti lényegi és benső kapcsolat abban rejlik, hogy *mindkettő* szerepet játszik, mindkettő egyaránt elkötelezett az ember világának, a *condition humaine*-nek az átalakításában. Együttműködésük ezen a téren korántsem volt zökkenőmentes és ellentmondások nélkül való. Most azonban nem ennek az együttműködésnek a történelmi viszontagságai érdekelnek bennünket, hanem az, hogy mit nyújthat és mit nyújt egyik a másiknak jelenleg. Véleményünk szerint jelenlegi politikánk igen sokat tett a filozófiáért. Utaltunk rá a fentebbiekben, hogy filozófiai életünk megerősödése, pezsgése elsősorban az utóbbi évtized pártpolitikai megújulásának tulajdonítható. Jóllehet a filozófia igyekszik méltóképpen kivenni a részét a politikáéval közös feladatokból, egyelőre adósa a politikának. Pártunk politikája új távlatokat nyitott a filozófiai tevékenység számára, filozófiánk viszont még csak kis mértékben teljesítette tulajdonképpeni hivatását: feltárni a társadalmi tevékenység új lehetőségeit, módozatait, területeit, eszményeket és távlatokat adni a politikának. Még adósok vagyunk a *nagy* filozófia alkotásaival.

A filozófiai szótár hivatkozásait említettem. Mifelénk még csak elvétve csinálják, máshol bevett gyakorlat, hogy valamely tudományág fejlettségi fokát, jellegzetes irányulásait a szakmunkákból vett idézetek, művekre és szerzőkre való hivatkozások számával, a referencia-anyaggal is kifejezik. Aki csak valamennyire is figyelemmel kíséri filozófiai irodalmunkat, meggyőződhetett arról, hogy a filozófia legkülönbözőbb területein jelentős hazai marxista filozófiai referencia-anyag létezik, hogy filozófiai vitáink túlnyomórészt a jelenkori romániai filozófiai gondolkodásban megfogalmazott eszmék körül zajlanak. Persze, nem kizárólag. A filozófia nem létezhet autarkikus alapon, mint ahogy nem létezhet felhalmozott gazdag saját állomány nélkül sem. Ha szakszerűen feldolgozott formában ma még nem is áll rendelkezésünkre, de létezik *de facto* a hazai munkák majdnem minden filozófiai területre kiterjedő és egyre gyarapodó repertóriuma.

Gyakran mondjuk, szeretjük idézni Marx szavait arról, hogy a filozófia a kor szellemi kvintesszenciája, hogy „el kell majd jönnie annak

az időnek, amikor a filozófia nemcsak belsőleg, tartalma révén, hanem külsőleg is, megjelenése révén, érintkezésbe és kölcsönhatásba lép kora valóságos világával“. Nos, terjesszük ki a fentebb említett „számlálást“ a szellemi tevékenység szakmai értelemben nem filozófiai területeire, és kíséreljük meg lemérni a filozófiai irodalom és tevékenység „becsapódásait“ önkörén kívül. A számlálás eredménye korántsem lesz olyan megnyugtató, mint az első esetben.

Ellenünk vethetné valaki, hogy hiszen hazánkban a kultúra, a tudomány valamennyi területét a marxista-lenini ideológia hatja át. Így igaz. Mi azonban a filozófiáról beszélünk, és a filozófia nem azonos az ideológiával, hanem maga is az ideológia egyik formája. Mi éppen az iránt érdeklődünk, hogy a filozófiának nevezett ideológiaforma milyen hatású, mennyire hatékony a szellemi tevékenység egyéb területein.

Ellenünk vethetné valaki, hogy hiszen a kultúra és a tudomány minden területén a marxista filozófia biztosítja az elméleti alapot és általános módszert. Így igaz. Mi azonban a *szervi* eszmék iránt érdeklődünk (ha szabad ezt a kifejezést használunk, a szerzői színház, szerzői film stb. mintájára), vagyis az iránt, hogy *melyik* hazai filozófus *melyik* eszméje nyitott új távlatokat egyik vagy másik nem filozófiai szellemi alkotási területen, ihletett új útkereséseket, vagy egyszerűen csak magára hívta e más alkotási terület művelőinek a figyelmét, egyszóval az iránt érdeklődünk, hogy mit idéznek, mire hivatkoznak stb. Filozófiai hivatkozásokat *általában* szép számmal találunk; hivatkozásokat a jelenkori hazai filozófiára már kevesebbet. Nem célunk itt megvizsgálni, hogy mi lehet ennek az oka, mennyiben a filozófusokon, mennyiben másokon, vagy mennyiben ezeken is, azokon is múlik a dolog. Egy tény: a felvetett kérdés legalábbis meggondolkoztató.

A filozófiai tevékenység hazánkban megfelelő intézményes keretekkel — akadémiai szekciókkal, intézetekkel, tanszékekkel, fakultásokkal, folyóiratokkal, bizottságokkal, közép- és főiskolai filozófiai oktató karral stb. — rendelkezik. Tudjuk, hogy mindezeknek mit és milyen irányban kell tenniük annak érdekében, hogy tevékenységüket a jelenlegi követelmények szintjén folytassák. Sok szó esik erről. Jóval kevesebb a filozófiai életről. Vagy a filozófiai élet azonos lenne a jelzett intézmények tevékenységével? Persze, ez értelmezés, konszenzus kérdése is. A filozófiai élet megnyilvánulási területe — abban az értelemben, amelyet mi tulajdonítunk ennek a fogalomnak — a társadalom szellemi életének az egésze. A filozófiai élet éppen ezért feltételezi, igényli a mozgékonyt, az állandó jelenlétet, a frisseséget és a „promptságot“ a részvételben és állásfoglalásban; a hagyományos akadémiai keretek gyakran nehézkeseznek bizonyulnak ebből a szempontból. Hányszor született és halt meg (vagy inkább: született halva) a filozófiai társaság? Mikor kérjük majd (nem mi, filozófusok, hanem mi, olvasók) az újságárutól ezt vagy azt a lapot, folyóiratot filozófiai rovata kedvéért? A matematika vagy a fizika története megörököltette jeles tudósok köreinek rendszeres heti — baráti és tudományos-eszmei telítettségu — összefüvetelét. Hol, melyik intézetben, tanszéken vagy magánlakásban tartják nálunk a filozófusok szerdáját vagy péntekét? Az utánunk jövő kutatók mit tartanak majd érdekesnek (elméleti vagy etikai szempontból érdekesnek) közreadni filozófusaink

levelezéséből? Minderre és még sok egyébre is gondolunk, amikor filozófiai életről beszélünk.

A filozófia, többek között, szellemi mérce, mértékérzetet és mértéktartást is jelent. Filozófiánk helyzetéről, kérdéseiről szólva számos tennivalónkat, igényünket, óhajunkat kifejezhetjük a mértéktartás koordinátaiban is. A mérték érvényesítése megóv attól, hogy a filozófiai tevékenységben a múltban megmutatkozó dokumentációbeli, irányulási, módszerbeli stb. egyoldalúságot kiküszöbölhetőnek vagy, helyreigazíthatónak véljük másfajta egyoldalúsággal. Mértékérzetünk azt diktálja, hogy ha a múltban hibát követtünk el az ember problematikájának a háttérbe szorításával és leszűkített, leegyszerűsített bemutatásával, ezt nem azzal tesszük jóvá, ha a filozófia egészét a filozófiai antropológiára vagy az axiológiára korlátozzuk. A mértéktartás azt követeli, hogy ha a múltban szinte kizárólag az alapvető, általános tételeket hangoztattuk, és figyelmen kívül hagytuk a modern problematikát, ezt ne azzal ellensúlyozzuk, hogy kiiktatjuk vagy felfüggesztjük az alapvető, általános tételek tanulmányozását és tanítását. Egyáltalán, a mértékérzet és mértéktartás nem aritmetikai kalkulus, nem valamilyen közös nevező keresésének az eredménye, nem kötéltáncos mutatvány, hanem következetesség és hajlékonyság, elvszerűség és alkotókészség, pártosság és befogadókészség, hagyomány és újítás szerves egységének az érvényesítése.

Mivel fontos kérdésekről van szó, egy-két példával tenném érzékletesebbé a fentieket.

Filozófiai publicisztikánkat olvasva szép sorokkal találkozunk a filozófia, valamint az abszolútum iránti vágy, vagy: a költészet szomja, vagy: a mítosz, a boldogtalan tudat, a transzcendencia rokonításáról. Jó dolog, hogy ezeken is elmélkedünk, hogy ezek is bekerültek a filozófiai problematikánkba, amelyet a múltban túlságosan leszűkítettünk világnézetre vagy „a természet, a társadalom, a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek a tudományára“. De csak akkor jó dolog, ha ezekről is beszélünk, nem pedig ha ezekkel *helyettesítjük* az egykori egyoldalú problematikát.

Mindannyian jól ismerjük azokat a feltételeket és okokat, amelyek következtében az ember problematikája előtérbe került filozófiai irodalmunkban. Korántsem vagyunk Althusser „elméleti antihumanizmusának“ a hívei, ellenkezőleg, a filozófia humán koncepciója sokkal közelebb áll hozzánk, mint szcientista, analitikai stb. koncepciója. Ez azonban egy dolog, és megint más dolog — mint ahogy elő-előfordul — elfelejteni, hogy a filozófia tárgya nem csupán az ember és az emberi szubjektivitás, hogy a filozófia *világnézet* is. (Korántsem véletlen, hogy Lukács György nem fejezte be az *Esztétikát*, nem kezdte meg a beígért *Etikát*, hanem életének utolsó éveit *A társadalmi lét ontológiájának* szentelte.)

Magam is hosszú ideje adok elő marxista filozófiát, jól ismerem a banalitásoktól, közhelyektől való idegenkedést, azt, hogy idegenkedünk túlságosan is jól ismert általános tételek hangoztatásától és ismétlésétől. (Ha nem túlságosan deplaszírozott a közismert aforizmára utalni, néha elfelejtjük, hogy nincsenek régi viccek, csak öreg emberek, az újszülöttnak minden vicc új.) A jelzett tény senki számára sem adhat felmentést az alól, hogy a filozófiai oktatásban fokozott gonddal foglalkozzék a mar-

xista filozófia ábécéjének kérdéseivel is. Az integrálszámításhoz is az egyszerűseregyből kell kiindulni.

Talán nem tévedek, ha összefüggést látok az előbb említett kérdés és egy más jelenség között. Néhány hónappal ezelőtt a párt központi elméleti folyóirata, az *Era socialistă* hosszú polemikus cikket közölt N. Tertulian tollából, aki kimutatta, hogy egy Iași-ban kiadott esztétikai munka szerzője, azzal a beharangozott igénnyel, hogy a megújhodott marxista esztétikát műveli, hosszú oldalakon át másolta Heidegger szövegeit, forrásmegjelölés nélkül, saját *marxista* nézeteiként tüntetve fel. Az ügy — legalábbis véleményem szerint — egyszerű plágiumügynél több. A kérdés lényege ugyanis ez: szerkesztők, referensek hogyan nem vették észre azt, hogy a szövegnek semmi köze a marxizmushoz? Ne értsük félre, amit mondani akarok. Korántsem az a véleményem, hogy ne adjanak ki nálunk nem marxista szerzőket. Jelentős nem marxista szerzők jelentős műveket alkotnak a szellemi élet majdnem minden területén, és azokat ismernünk, hasznosítanunk kell. (Ha valamit is kifogásolnék, az inkább az lenne, hogy aránylag kis számban adunk ki ilyen műveket.) De: mindannyiszor a marxista módszer igényeinek megfelelően kell értelmeznünk őket, azaz a legnagyobb megértéssel és szelektivitással, megjelölvén érintkezési, találkozási pontjainkat és elvi különbségeinket egyaránt. A filozófiai oktatás és munka elengedhetetlen feltétele a marxista álláspont szilárd leszögezése a nem marxista álláspontokkal szemben. Nem, mint a múltban, valamilyen kiátkozás vagy anatómia érdekében. Croce vagy Blaga, Russell vagy de Chardin jelentős gondolkodók, akkor is, ha nem marxisták, ismernünk kell őket. De kinek mi haszna abból, ha nézeteiket úgy mutatjuk be, mintha *maradéktalanul* és fenntartás nélkül egyetértենék velük?

Szólnunk kellene a hazai magyar nyelvű filozófiai oktatásról és irodalomról is, nem mintha a romániai filozófia egészét érintő megjegyzéseink — eredmények, pozitívumok kiemelése csakúgy, mint a kritikai észrevételek és az elvárások megfogalmazása — nem vonatkoznának rá is, hanem mert ezen túlmenően, nyilvánvalóan adódnak itt sajátos kérdések is. Hasznos lenne ezekre külön visszatérni és erre a *Korunk* a legilletékesebb. Annál is inkább, mert — megítélésem szerint — számottevő és közismert eredményei mellett, a *Korunk*nak adósságai is vannak ezen a téren.

Diogenész Laertius írja, hogy Thalész egy ízben egy öregasszony kíséretében kiment a házból, hogy megfigyelje a csillagokat; minthogy fejét felszegve lépkedett, beleesett egy gödörbe. „Ugyan hogyan akarod tudni, mi van az égen — szolt az öregasszony —, ha arra sem vagy képes, hogy észrevedd, mi van a lábad előtt.”

Az öregasszonynak, a maga módján, kétségtelenül igaza volt. Ha gondosan ügyelünk minden lépésünkre, ha óvatosan, csak az orrunkig látunk, s csak a lábunk elé nézünk, elkerülhetjük a gödröket, a bokaficamot és egyéb kellemetlenséget.

De lehetünk-e így filozófusok?